

“ผี”กับความหมายของคนตายในใจคนเป็น: พลังของการยังคงอยู่ "Ghost" and the Meaning of the Dead in the Living Human's Heart: The Power of Existence

ธัญญาภรณ์ จันทรวณิช¹

Thanyaporn Chantaravech

Received: August 2, 2022/ Revised: November 30, 2022/ Accepted: December 20, 2022

บทคัดย่อ

สิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่อาจอธิบายได้ หรือประสบการณ์เห็น “ผี” ที่เชื่อมโยงกับโลกหลังความตายซึ่งเป็นสัจธรรมของมนุษย์นั้น ชวนให้เราตั้งคำถามถึงคุณค่าและความหมายในการมีอยู่ของพวกเขา โดยเฉพาะการที่พวกเขายังคงสายสัมพันธ์ในความทรงจำของคนใกล้ชิดและสังคมรอบข้าง บทความชิ้นนี้ ทำการวิเคราะห์หน้าที่สำคัญของ “ผี” โดยเฉพาะคุณค่าจากการให้ความหมายของคนเป็นต่อประสบการณ์ลึกลับ โดยศึกษาจากกรณีทั้ง 3 กรณี สรุปได้ 3 ประเด็นสำคัญ ดังนี้ 1) “ผี” ช่วยสร้างพลังให้คนที่ยังอยู่ ด้วยการใช้ชีวิตร่วมกันในสถานะที่ต่างออกไปจากตอนมีชีวิต และถูกให้ความหมายต่าง ๆ กันตามแต่การตีความและรับรู้ของแต่ละคนในแต่ละบริบทวัฒนธรรม 2) ประสบการณ์กับ “ผี” มิใช่เป็นประสบการณ์เฉพาะตัวเสมอไป แต่เป็นประสบการณ์ร่วมของคนในพื้นที่นั้นด้วย และการสะสมประสบการณ์ร่วมนี้ได้บ่มเพาะให้กลายเป็นความเชื่อที่ฝังในหัวใจของคนในท้องถิ่น 3) การรับรู้และยอมรับได้ถึง “ผี” แสดงให้เห็นว่า ชีวิตในสังคมทุกวันนี้ ยังมีการสื่อสารระหว่าง 2 โลกอยู่เสมอแม้จะอยู่ในหลักวิทยาศาสตร์เพียงใดก็ตาม สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การเปิดพื้นที่การรับรู้และยอมรับในการดำรงอยู่ของสายสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งเพื่อคนที่อยู่และคนที่จากไป

คำสำคัญ: ความตาย การดำรงอยู่ ผี ความหมาย

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
(Assistant Professor, Faculty of Social Administration, Thammasat University)
Email: thanya_c@tu.ac.th

Abstract

An inexplicable supernatural phenomenon is the common experience of seeing "ghosts." These experiences connect the living to death, the final destination of all. This leads us to question the value and meaning of ghosts' existence. This is especially true when they are still vividly present in the memories of their close ones and the society around them. This article analyzes key functions of "ghosts," especially their ability to imbue the living with mystical experiences. Based on a study of three cases, three points can be made: 1) "Ghosts" help empower those who are still alive though they exist with a different status than living humans. They are defined variously depending on the interpretation and perception of each individual in a variety of cultural contexts; 2) "Ghost" experiences are not always personal as they also involve the shared experiences of local people which evolve into collective beliefs rooted in the hearts of the locals; 3) The awareness and acceptance of "ghosts" show that people in society today still engage in communication between the two worlds, no matter how scientific the person is. This unlocks a space of awareness and acceptance of the existence of interconnectedness of the living and the departed.

Keywords: Death, Existence, Ghost, Meaning

บทนำ

เมื่อความตายหรือความสูญเสียเกิดขึ้นกับชีวิตของมนุษย์ สิ่งตามมา คือ ความรู้สึกอ้างว้างและรู้สึกเหมือนบางสิ่งบางอย่างที่เคยเติมเต็มในชีวิตนั้นขาดหายไป และไม่มีอะไรบนโลกสามารถทดแทนหรือแทนที่ความสูญเสียดังกล่าวได้ ความรู้สึกโศกเศร้ากับการสูญเสียนั้นจะอยู่กับมนุษย์นานเพียงใดขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์นั้นมีพื้นฐานทางจิตใจที่มั่นคงและเข้มแข็ง ที่จะสามารถยอมรับกับความจริงของการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้นในชีวิตได้เพียงใด (Bowlby, 1969) แต่ในชีวิตมนุษย์ นอกจากเรื่องราวของคนเป็น ความพรากจาก

และความเศร้าโศกแล้ว เรายังพบเจอกับ เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติที่ ขยายขอบเขตการรับรู้และความเข้าใจต่อมุมมองความตายให้ก้าวไปสู่โลกหลังความตาย หรือ ชีวิตหลังความตายมากขึ้น ความรู้สึกสูญเสีย หรือเศร้าเสียใจกลับถูกชวนให้พิศวงว่า เราควรมีปฏิสัมพันธ์เช่นไรต่อการรับรู้ถึงการมีอยู่ของคนตายหรือรู้สึกอย่างไรกับความตาย ที่เกิดขึ้นดี?

ความตายนั่นถือเป็นเรื่องธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนต่างต้องประสบพบเจอ เมื่อ มีเกิด ย่อมมีแก่ เจ็บ และตาย เป็นสัจธรรมของชีวิต มนุษย์หลายคนจมอยู่กับการตายและการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก มนุษย์บางคนจมอยู่กับการรู้สึกผิดกับการสูญเสียไปตลอดกาล มนุษย์บางคนได้รับความรักอย่างมากภายหลังจากที่ตนเองตายไปแล้ว และบางส่วน กลายเป็นคนที่ดีขึ้นหลังจากการตายของใครสักคนที่มีความหมายต่อชีวิตของเขาเหลือเกิน

แม้ว่า เมื่อคนคนหนึ่งเสียชีวิตไปแล้ว จะเสมือนหายออกจากโลกไปโดยอัตโนมัติ จากการหมดอายุไขของชีวิตก็ตาม แต่มนุษย์ต่างตั้งคำถามต่อว่า คนที่ตายไปแล้วนั้นไปไหน และอะไรคือความตายหรือวาระสุดท้ายของชีวิต บ้างก็บอกว่าความตาย คือ การละทิ้งร่าง และเพื่อกลับไปหาพระเจ้า ดวงจิตนั้นเป็นนิรันดร์ไม่มีวันตาย เป็นเพียงการเปลี่ยนที่อยู่ เท่านั้น (Tillich, 1959) บ้างก็เชื่อว่าโลกหลังความตายนั่น คือ ดินแดนที่คนตายนั่นกำลัง เดินทางไปเพื่อมีชีวิตใหม่อีกครั้ง หรือบางครั้งอาจมีมุมมองที่ไม่ผ่านความเชื่อใด ๆ เช่น ตาย ก็คือตาย ความตาย คือการหมดอายุไข ความตายเหมือนกับการปิดประตูชั้นสุดท้ายของชีวิต

การที่มนุษย์ยังคงเศร้าโศกหรือใคร่ครวญถึงความตายนั่น แสดงให้เห็นว่า ความตายไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งสุดท้ายของบุคคลที่จากไป เพราะพวกเขานั้นยังคงมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่ยังอยู่บนโลก ดังประโยคหนึ่งในการ์ตูนยอดนิยายที่ว่า

“ที่ที่แรกที่คนตายนั่นไป คือไปปรากฏยังความทรงจำของใครสักคน ไม่ว่าจะดีหรือร้าย แต่นั่น คือ ความทรงจำที่พวกเขามีร่วมกันในตอนที่มีชีวิต”

ยอดนักสืบจิ๋วโคนัน

ปรากฏการณ์ดำรงอยู่ในการรับรู้ร่วมกันของคนตายและคนเป็น ไม่ว่าเราจะเรียกสิ่งที่เรารับรู้ว่า “วิญญาณ” “ผี” หรือ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” ผ่านประสบการณ์เฉพาะตัว ทั้งความฝัน การสัมผัส หรือผ่านการใคร่ครวญถึงโลกหลังความตายนั้น กำลังชวนให้ตั้งคำถามต่อคุณค่าและความหมายจากความตายของผู้ที่จากไปกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เสมอดังนั้น บทความชิ้นนี้ จึงสนใจวิเคราะห์หน้าที่สำคัญของ “ผี” โดยเฉพาะคุณค่าจากการให้ความหมายของคนเป็นต่อประสบการณ์ลึกลับที่แต่ละคนประสบ (ร่วมกัน) มา โดยมีคำถามสำคัญ คือ เราจะเข้าใจ (และทำใจ) การมี (หรือไม่มี) อยู่ของพวกเขายังไรในสถานะที่ไร้ชีวิต เพราะสายสัมพันธ์ระหว่างกันของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นหรือตายนั้นยังคงอยู่ ผ่านการตีความจากกรณีศึกษาศึกษา 3 กรณี โดยในช่วงแรก จะลองทบทวนความเข้าใจพื้นฐานเรื่อง ความตายเป็นเบื้องต้น

ความตายกับมนุษย์ในสังคมและวัฒนธรรม

ความตาย (Death) มีที่มาจากคำกริยาในภาษาเยอรมัน ย้อนไปถึงภาษาอินโด-ยูโรเปียนว่า dheu ซึ่งเหมือนกับคำว่า die ในภาษาอังกฤษ แปลตามตัวว่า “Act or process of dying” ในพจนานุกรมอเมริกัน ให้ความหมายคำว่า death คือ ภาวะการสิ้นสุดของชีวิตหรือของปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง (Archavanitkul & Thongthai, 2006)

สภาวะการสิ้นสุดหรือการหยุดทุกการกระทำนั้น (Acting subject) Bauman (1992) ให้ข้อสังเกตว่า มันเป็นการหยุดทุกการรับรู้ของสิ่งนั้นไปในตัวเองเช่นนี้ ทำให้เราอธิบายความตายด้วยความไม่แน่ใจ เพราะเราไม่อาจมีจินตนาการและประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งนั้นด้วยตัวเราเอง เรารับรู้ถึงความตายจากภาพตัวแทน เรารู้ว่าความตายเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้และนั่นทำให้เราพูดว่า เรารู้จักความตาย แต่มันไม่ใช่การรู้จักจากสิ่งที่เราประสบมาด้วยตัวเองจริง ๆ เราเรียนรู้เรื่องความตายจากการตายของบุคคลอื่น มันไม่ใช่การตายของเราเอง และเราอาจจะ “กลัว” ความตายจากสิ่งที่เรารับรู้มากกว่าถ้าเมื่อต้องประสบเองก็เป็นได้ ความตายเป็นสภาวะที่เราไม่มีวันบอกเล่าจากตัวเองได้ เพราะเมื่อไหร่ที่เราพบกับความตาย นั่นคือ เราไม่อาจบอกเล่าได้อีกต่อไป

แล้วทำไมความตายถึงกลายเป็นเรื่องสยองขวัญ? ในเมื่อเราไม่เคยสัมผัสและมันยังมาไม่ถึง ทำไมเราต้องวิตกกังวล? ทำไมเราถึงอยู่กับความหวาดกลัวกับสิ่งที่ไม่เคยมีใครบอกเล่าได้ด้วยตัวเองมาก่อน? Bauman อธิบายต่อในประเด็นการเรียนรู้และการสร้าง

ความรู้ความจริงของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเพียงชนิดเดียวที่ไม่เพียงรู้แต่ยังรับรู้ ว่า พวกเรา “รู้” หรือ ไม่สามารถ “ไม่รู้” ต่อความรู้นั้น ๆ ได้ หมายความว่า มนุษย์ไม่สามารถไม่รู้เกี่ยวกับความตาย เราอาจลืมนั่นไปชั่วขณะที่ความสนใจของเราเปลี่ยน แต่เราไม่อาจที่จะลืมรากับไม่เคยรู้อะไรเกี่ยวกับความตายมาก่อน Bauman เปรียบเปรย ความรู้ต่อกรณีนี้ คล้ายกับความรู้มีคุณลักษณะเหมือนการดมกลิ่น มากกว่าการมองเห็น หรือได้ยิน เพราะกลิ่นไม่สามารถลบออกไปได้ เราอาจจะแค่ถูกทำให้ไม่รู้สึกลึกลับกลิ่นเดิมด้วย กลิ่นใหม่ที่แรงกว่า

มุมมองการรับรู้และเข้าใจความตายของมนุษย์จะพัฒนาไปตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล การได้รับประสบการณ์เกี่ยวกับความตายตั้งแต่เด็ก ไม่ว่าจะมาจากได้เห็น พิธีกรรมกระบวนการการตาย เห็นศพ มีส่วนร่วมในการบรรจุศพของเครือญาติ การได้ฟัง ได้เห็นจากสื่อต่าง ๆ ล้วนมีผลให้เกิดการรับรู้และเข้าใจความหมายของความตาย บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงรอบตัวมนุษย์มีส่วนอย่างสำคัญต่อมุมมองความเข้าใจ ทั้งในเรื่องการตายและการมีชีวิตอยู่ (Rodpal, 2006) เช่นเดียวกัน หลายครั้งสังคมและวัฒนธรรมที่แวดล้อม ก็ทำให้ความเข้าใจต่อความตายถูกอำพรางลืมนั่น วัฒนธรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ที่เป็นไปตามจังหวะมุมมองตามกาลเวลา บางวัฒนธรรมอาจมองว่า เวลาในชีวิตแสนสั้นเพราะมันเป็นเวลาที่ยืมาจากการความตายก็ได้ ดังนั้น สังคมและวัฒนธรรมกับความตายจึงสัมพันธ์กันในหลายมิติ

หากเรามองด้วยความรู้ ความตายไม่ใช่รากฐานของทุก ๆ อย่างในวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมมีความยืนนานเหนือไปกว่าชีวิตหนึ่ง (Transcendence) มีการสะสม สืบทอดต่อเนื่องกันมารวมกันในหลายสังคมหลายกาลเวลา แต่หากมองอย่างตระหนักรู้ เท่าทันความตายแล้ว ความตายก็เป็นเป้าหมายสูงสุดในการสร้างสรรค์วัฒนธรรม ความตายทำให้เราอยากอยู่ไปอย่างถาวร เกิดงานเร่งด่วนและเกิดการกิจหน้าที่สำคัญ เป็น บ่อเกิดและมาตรวัดในทุกภาระหน้าที่ของชีวิต และสิ่งเหล่านั้น ช่วยสร้างวัฒนธรรมที่ไม่เคยหยุดหรือปิดตัวลง (Bauman, 1992: 4)

ความจริงแล้วสาระในชีวิตเรา (Life content) ล้วนแต่มีวัฒนธรรมช่วยให้ชีวิตมี จุดมุ่งหมาย สร้างความรับผิดชอบในแต่ละชีวิต แต่เมื่อความตายมาถึง มันจะขัดขวาง การกิจในชีวิต ทำเป้าหมายที่หวังไม่สำเร็จ และนั่น ทำให้เรากังวลต่อความตาย กล่าวได้ว่า วัฒนธรรมเป็นตัวบอกให้ชีวิตเราไปต่อ มุ่งมันสร้างสรรค์ไม่เคยหยุด บางวัฒนธรรมก็ไม่ได้ บอกว่า ชีวิตเราควรหยุดได้เมื่อไหร่และยังอยากเอาชนะเวลาของชีวิตไปเรื่อย ๆ (Modern

culture) ถ้ากิจกรรมทางวัฒนธรรมแรกเริ่มของมนุษย์มีเพียง “อยู่รอด” ซึ่งคือการทำทุกอย่างเพื่อยืดยาวชีวิตอยู่ ผลักให้ความตายอยู่นอกเหนือเรื่องธรรมดาสามัญในชีวิต การคิดเรื่องความตายจึงเป็นเรื่องสยดสยอง ยิ่งไปกว่านั้น วัฒนธรรมยังสร้างความสับสนให้กับชีวิตด้วยความเชื่อว่า แม้ร่างจะตายแต่ตัวตนยังอยู่ แม้เขาตายแต่งานของเขายังคงอยู่ ซึ่งทั้งการผลักให้ความตายเป็นเรื่องไกลตัวและการสับสนของตัวตนนั้น เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องต่อกัน (Bauman, 1992: 4-5)

อย่างไรก็ตาม แม้จะพยายามมีชีวิตรอดเพียงไร แต่เราย่อมรู้ว่าทุกคนล้วนต้องตาย ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับพื้นฐานการมีชีวิตรอด นั่นคือ หากเราจะต้องตายจะสร้างสรรค์สิ่งสมมติกรรมในชีวิตไปเพื่ออะไร? แต่ในทางกลับกัน สิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตมนุษย์คือ เมื่อมนุษย์รู้จักความตาย รู้ถึงเวลาที่มีขีดจำกัดของชีวิต มนุษย์ยังมีจุดมุ่งหมายกับทุก ๆ วันทุก ๆ การกิจ เข้าใจในความหมายและคุณค่าของทุกการกระทำ ช่องว่างในการมีชีวิตอยู่สามารถเติมเข้าไปได้ด้วยเราเป็นคนเลือกสิ่งเหล่านั้นเอง เมื่อเรารู้ว่าต้องตาย เราจึงยิ่งวิ่งวนในการ making life เพราะเราตระหนักถึงความตาย เราจึงอยากอนุรักษ์อดีตและสร้างอนาคต ความตายจึงเป็นส่วนหนึ่งของตัวเราเองอย่างไรข้อกังขา

แม้กระนั้น ในปัจจุบัน ชีวิตในสภาวะสมัยใหม่ที่สังคมมีความซับซ้อนเจริญขึ้นไปมาก มนุษย์ยังพบความสำเร็จกับชีวิตที่ห่างไกลความตายมากเท่าไร บรรยาภาศเช่นนั้นส่งอิทธิพลกับมนุษย์มากที่สุด และทำให้มนุษย์กลายเป็น “ชีวิตที่หลงลืมความตาย” ปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรม สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ได้หล่อหลอมและสร้างชีวิตที่หลงลืมความตายและมอมการกิจในชีวิตมนุษย์ขึ้นมาใหม่ ชีวิตในโลกสมัยใหม่จึงไม่อาจเข้าใจความหมายของการดำรงอยู่ได้ หากไม่ตระหนักถึงขีดจำกัดของชีวิตเมื่อตายอย่างแท้จริง

สำหรับความตายกับสังคมไทยสมัยใหม่นั้น จะพบว่า โลกทัศน์ของชีวิตและความตายในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ในทางประวัติศาสตร์ มีการแบ่งโลกทัศน์ต่อความตายของคนไทยออกเป็น สมัยแรก มุมมองต่อความตายอิงกับศาสนาและจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิของฮินดูและพุทธศาสนาที่ยึดนิพพานเป็นเป้าหมายของชีวิตและมุ่งหวังพระโพธิญาณในอนาคต ต่อเนื่องมาถึงความเชื่อเรื่องชีวิตและความตายในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และเริ่มขยายความเชื่อเรื่องความตายมาสู่คติแบบ “ธรรมราชา” ซึ่งเชื่อมโยงกับการก่อรูปความเป็นรัฐชาติ เจ้าผู้ปกครองที่ต้องดำรงตนเป็นพระโพธิสัตว์นามมนุษย์ให้พ้นทุกข์ และบรรลุสู่พุทธภูมิในอนาคตกาล (Chungsathiansap et al., 2007)

Chungsathiansap et al. (2007) กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิต และความตายเริ่มเข้าสู่สังคมสมัยใหม่อย่างเห็นได้ชัดนั้น เกิดในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีความสนใจในเรื่องเทคโนโลยีและวิทยาการต่าง ๆ โดยทรงตั้งคำถามกับความคิดและความเชื่อที่ตั้งอยู่บนจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเสมอ การเรียนรู้วิทยาการเทคโนโลยีกับชาติตะวันตกและสภาพการณ์ของการเมืองทั้งโลกขณะนั้น ทำให้ความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ ค่อย ๆ กลายเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิตและกิจกรรมทางโลกให้กับชนชั้นนำรุ่นใหม่ นำไปสู่การปฏิเสศโลกทัศน์แบบไตรภูมิหลายเรื่อง

สิ่งที่ชนชั้นนำขณะนั้นทำ คือ นำความรู้สมัยใหม่มาริบายปรากฏการณ์โลกธรรมชาติโดยประนีประนอมกับความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่แทรกโลกทัศน์แบบไตรภูมิเข้าไว้ด้วยกัน ดังเช่น รัชกาลที่ 4 ริเริ่มให้มีการทำบุญครบรอบวันเกิดในแต่ละปี เพราะแต่เดิมราษฎรมิได้สนใจในเรื่องนี้นัก แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับ การมีอายุเมื่อบรรจบครบรอบปี ไม่ตายไปเสียก่อนนั้น นับเป็นลาภอันอุดมอย่างหนึ่งซึ่งควรยินดีและบำเพ็ญกุศล เช่นเดียวกับเวลาอวยพรพระราชโอรสธิดา จะมีเนื้อความมุ่งไปที่ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ลาภ ยศ สรรเสริญ อันเป็นสิ่งที่ปรากฏได้ในโลกนี้มากกว่าจะอวยพรให้ไปถึงซึ่งนิพพานดังเช่นคนรุ่นเก่าอริชฐานกัน แต่กระนั้นกลุ่มชนชั้นนำก็ยังไม่เชื่อมั่นในการอธิบายโลกเหนือธรรมชาติในความรู้แบบตะวันตกว่าถูกต้องไปกว่าความรู้เรื่องชีวิตจิตใจตามหลักพุทธศาสนาเสียทีเดียวนัก

อย่างไรก็ตาม โลกทัศน์เรื่องไตรภูมิเหล่านี้ ก็ค่อย ๆ เสื่อมคลายความเข้มข้นลงไปทั้งด้วยสภาพสังคมและโดยเฉพาะท่าทีจากเจ้าผู้ปกครองในสมัยนั้น และทำให้ผู้นำรุ่นต่อ ๆ มา เริ่มละทิ้งโลกทัศน์แบบเดิมอย่างไตรภูมิมากขึ้นเรื่อย ๆ และขยายขอบเขตการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเรื่องของชีวิต สังคม และธรรมชาติ รวมไปถึงหลักธรรมในพุทธศาสนา ให้สอดคล้องกับความรู้แบบใหม่อันได้จากโลกตะวันตก เช่น วิทยาศาสตร์ การแพทย์ การศึกษา ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในชีวิตเช่นนี้ ในด้านหนึ่งช่วยให้ผู้คนไม่หลงไปกับการปฏิบัติต่าง ๆ ที่มากเกินไปจากที่ควร แต่ในทางกลับกันก็ลดทอนเป้าหมายในชีวิตให้นั้นเพียงประโยชน์ในปัจจุบัน ส่งผลให้ละเลยเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์บนโลกพึงกระทำตามอุดมคติสูงสุดทางศาสนาซึ่งเคยเป็นอุดมคติหลักของผู้คนในดินแดนแถบนี้มานับร้อยนับพันปี ดังนั้น ทิศทางของชีวิตและความตาย จึงได้เริ่มเปลี่ยนจากการที่ผู้คนได้ตระหนกอยู่เสมอ

ถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิตตามบริบทของสังคมในช่วงต่าง ๆ มามุ่งที่การรักษาความสุจริตอันเกิดจากอัตภาพในปัจจุบันเป็นสำคัญ

กล่าวได้ว่า มุมมองการเข้าใจโลกแห่งความตายของคนไทยมีการเปลี่ยนผ่าน และมีความเชื่อและมุมมองที่แตกต่างกันอีกมากในปัจจุบัน เช่น เราจะเห็นวิธีการจัดการกับร่างของคนตายที่แตกต่างกันระหว่างชาวบ้าน คนมีฐานะ หรือคนรับราชการ เจ้านาย เป็นต้น โลกทัศน์ที่หลากหลายเหล่านี้ จะยิ่งทวีเพิ่มขึ้นมากในสังคมสมัยใหม่ แต่ละความเชื่อก็มีเป้าหมายในการตายดีที่ต่างกันและย่อมมีมุมมองความคาดหวังถึงชีวิตหลังความตายที่แตกต่างกัน

คุณค่าและความหมายของ “ผี” ในสังคมไทย

ไม่มีบทสรุปหนึ่งเดียวเพื่ออธิบายความหมายของ “ผี” ได้อย่างแน่ชัด บางครั้งผีถูกมองเป็น อวิชชา หรือความไม่รู้จริงของมนุษย์ ในสังคมไทย “ผี” ถูกมองเป็นคติความเชื่อและพิธีกรรมการนับถือผีมาเป็นเวลานาน (Pormkaew, 2001) ในแง่นี้ ผีจึงเป็นปรากฏการณ์หนึ่งในทางวัฒนธรรม เมื่อผีเป็นวัฒนธรรม เรื่องของผี จึงเป็นเรื่องของการให้ “คุณค่าและความหมาย” ตามความเชื่อมากกว่า “ความจริง” ที่สมเหตุสมผลทางวิทยาศาสตร์ ตามนิยามของ Pormkaew (2001)

ผี หมายถึง สัญลักษณ์เชิงอำนาจที่มนุษย์ใช้ปัญหาและจินตนาการสร้างขึ้นมาเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ ตามความเชื่อที่มีต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ...

ในงานของ Pormkaew (2001) เรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผี ในสังคมไทยพุทธภาคใต้ พบว่า ความเชื่อเรื่องผี เป็นความเชื่อสากล หรือวัฒนธรรมร่วมอย่างหนึ่งของมนุษย์ บทบาทของผีต่อสังคมพบได้จากพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพและพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต โดยผีจะมีหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ หน้าที่ในการสร้างขวัญและกำลังใจ มีบทบาทในการสร้างพลังอำนาจของบุคคล เหล่านี้เป็นต้น ทำให้เห็นว่า ผีในสังคมไทยมีหน้าที่และเป้าหมายในการเป็นผู้จัดระบบสังคมแบบหนึ่ง มีทั้งให้คุณและโทษ ทั้งแง่ดีและไม่ดีแสดงถึงอำนาจและการพึ่งพาผีเพื่อช่วยเหลือ ควบคุม และเป็นข้อห้ามต่าง ๆ

ขณะที่ Jankham and Sriprapandh (2017) ทบทวนการให้ความหมายของผี ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสารปัจจุบัน โดยศึกษาเปรียบเทียบความหมายของผี ในรายการโทรทัศน์กับความเชื่อเรื่องผีแบบดั้งเดิม พบประเด็นที่น่าสนใจผ่านการนำเสนอเรื่องเล่าของผีว่า การนำเสนอเรื่องผีในรายการโทรทัศน์ เริ่มไม่ค่อยเห็นความหมายในเชิงอำนาจของผีหรือบทบาทหน้าที่ของผีแบบเดิมที่ผสมวัฒนธรรมความเชื่อในชุมชนหรือระดับประเทศ แต่จะพบการให้ความหมายของผีที่เริ่มมีความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น กล่าวคือ เป็นการประกอบสร้างระหว่างคติความเชื่อและการรับรู้ถึงความต้องการของผีในสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น การปรากฏตัวเพื่อขอความช่วยเหลือและแสดงความต้องการกับคน เครือญาติ รวมไปถึงการเรียกร้องความเป็นธรรม หรือเป็นไปเพื่อแสดงความรู้สึกภายใน ฯลฯ ในงานชิ้นนี้ใช้คำว่า “ผีปัจเจก” ซึ่งแสดงออกถึงตัวตนและความต้องการเฉพาะต่าง ๆ เช่น ขอให้คนช่วยจับคนร้าย ช่วยเรียกร้องความเป็นธรรม ฯลฯ ต่างจากความเชื่อเดิมที่เชื่อว่า ผีจะคอยช่วยเหลือคุ้มครองคน บ้านเมือง หรือธรรมชาติ

ความหมายของ “ผี” กับความสูญเสียในใจคน

มนุษย์กับความสูญเสีย

แม้เราจะพยายามอธิบายทำความเข้าใจกับความตาย การตาย และการดำรงอยู่ของชีวิตเพียงใด ตั้งแต่อดีตกระทั่งเปลี่ยนผ่านมาถึงปัจจุบัน หากเมื่อเราได้เผชิญกับความสูญเสีย ย่อมเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ เข้าใจ และยอมรับ มนุษย์กับความสูญเสียเป็นของคู่กันอย่างแยกไม่ได้ เพราะความสูญเสียเกิดขึ้นในทุกช่วงชีวิต ตอนเด็กร้องไห้เพราะสูญเสียสัตว์เลี้ยงอันเป็นที่รัก ตอนวัยมัธยมร้องไห้เพราะสูญเสียเพื่อน เมื่อขึ้นมหาวิทยาลัยร้องไห้เพราะสูญเสียความฝัน ในวัยทำงานเสียใจกับการสูญเสียพ่อแม่ และในวัยสูงอายุเสียใจกับการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก แต่มนุษย์เราต่างไม่เคยชินกับความขมของชีวิตที่เกิดจากการสูญเสีย มันเป็นเรื่องยากที่จะบอกใครสักคน หรืออ้อละ เลิกพบเลิกติดตามคนที่เราเคยรัก มนุษย์เรานั้นมีการรับมือกับความสูญเสียที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับพื้นฐานความมั่นคงทางจิตใจของแต่ละคนที่มาจากการบ่มเพาะเลี้ยงดู (Main, Kaplan & Cassidy, 1985) รวมไปถึงบริบทพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมในถิ่นที่เติบโตมา

คำอธิบายในเชิงหลักการทางวิชาการต่อระยะเวลาการก้าวผ่านความเสียใจนั้นก็มีหลายลักษณะ ตัวอย่างเช่น คำอธิบายของแพทย์หญิง Elisabeth Kubler Ross ผู้เขียน

หนังสือ On Death and Dying (1969) ได้ระบุระยะการเสียใจจากการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักไว้ 5 ระยะ (5 stages of grief) (Kübler-Ross & Kessler, 2005)

ระยะที่ 1 ระยะปฏิเสธ (Denial)

เกิดจากการที่ผู้ที่มีความรัก ความทรงจำ หรือมีความผูกพันกับผู้ที่สูญเสียชีวิตนั้นเกิดภาวะช็อกไปชั่วขณะ เป็นภาวะช็อกที่เกิดจากการตกใจ ผิดหวังทางจิตใจจากการเกิดภาวะสูญเสีย ในระยะนี้ผู้ที่เผชิญกับความสูญเสียจะปฏิเสธความจริงที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากกลไกการป้องกันตนเองทางจิตใจของตนเองที่ตอบสนองต่อภาวะช็อกที่เกิดจากการสูญเสีย

ระยะที่ 2 ระยะโกรธ (Anger)

ระยะนี้เป็นระยะที่ผู้ที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก เริ่มยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นได้มากขึ้น แต่ยังคงไม่สามารถยอมรับความจริง และความเสียใจที่เกิดขึ้นได้ทั้งหมด มีการตอบสนองทางอารมณ์ที่รุนแรง และเริ่มมีการกล่าวโทษโชคชะตาที่ทำให้คนที่รักนั้นต้องจากไป

ระยะที่ 3 ระยะต่อรอง (Bargaining)

ในระยะนี้ความโกรธที่มีการตอบสนองทางอารมณ์ในระยะที่ 2 เริ่มลดน้อยลง เริ่มได้สติ มีความเข้าใจในสถานการณ์มากยิ่งขึ้น แต่ยังไม่สามารถยอมรับความจริงได้ทั้งหมด เริ่มมีความคิดอยากไปแก้ไขเหตุการณ์ในอดีต พยายามหาคำตอบมาทดแทนความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจ

ระยะที่ 4 ระยะเสียใจและโศกเศร้า (Depression)

หลังจากผ่านมาทั้งสามระยะแล้ว ระยะนี้จะเป็นระยะที่ปลดปล่อยความรู้สึกภายในจิตใจมากที่สุด และสามารถยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นได้ จำเป็นที่ต้องเข้าใจและยอมรับในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ในระยะนี้จะมีการซึมเศร้า ไม่อยากอาหาร มองโลกในแง่ลบ

ระยะที่ 5 ระยะยอมรับความจริง (Acceptance)

ในระยะนี้ถือว่าเป็นระยะสุดท้ายของทฤษฎี ผู้ที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก จะเริ่มยอมรับความจริงได้มากที่สุด ความโศกเศร้าจะค่อย ๆ หายไป ถึงแม้จะไม่ได้หายไปอย่างปลิดทิ้ง ถึงขนาดมีความสุข แต่ผู้ที่เผชิญกับเหตุการณ์ในการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักก็สามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุขได้ ด้วยการยอมรับและความเข้าใจในสิ่งที่เกิดขึ้น

ตามทฤษฎีดังกล่าว กำหนดให้ระยะเวลาประมาณ 3 เดือน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางจิตใจและความมั่นคงทางจิตของแต่ละคน บางกรณีนั้นใช้เวลาการเยียวยาตัวเองมากกว่า 3 เดือน และน้อยกว่า 3 เดือนที่จะยอมรับต่อความสูญเสีย และในบางกรณีไม่สามารถข้ามผ่านในแต่ละระยะได้ก็จะวนกลับเข้ามาในแต่ละระยะดังเดิมทำให้ไม่สามารถยอมรับกับความสูญเสียที่เกิดขึ้นได้ (Kübler-Ross, 1969) ซึ่งคำอธิบายจากทฤษฎีเช่นนี้ชวนให้ตั้งคำถามว่า ความรู้สึกสูญเสียของมนุษย์นั้น สามารถควบคุมและกำหนดขอบเขตตายตัวเช่นนั้นได้จริงหรือ?

ขณะที่ เรายพยายามทำความเข้าใจความสูญเสียในทางทฤษฎีที่มีเหตุผลเป็นขั้นตอนและเข้าใจเชิงตรรกะได้โดยง่าย เรากลับยิ่งพบว่า “การทำใจ” ให้รู้สึกไปตามขั้นตอนนั้น ๆ เกิดขึ้นได้ยาก หากแต่ความเป็นธรรมชาติที่แฝงในเชิงวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดผ่านกรณีต่าง ๆ ดังที่จะได้กล่าวต่อไปนั้น เรากลับพบความหมายจากการปราศจาก การยอมรับให้มีพิธีที่แสดงออกถึงความสูญเสีย หรือคำอธิบายในเชิงวัฒนธรรมต่อการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างคนเป็นและคนตายซึ่งมีอยู่อย่างเป็นธรรมชาติของคนในพื้นที่ กลับช่วยคลี่คลายความรู้สึก ความกังวล และจินตนาการต่อโลกหลังความตายได้ง่ายขึ้น

หลักการของ“ผี” และโลกหลังความตาย

โลกหลังความตายเป็นดินแดนที่มนุษย์นั้น ต่างมีความเชื่อที่หลากหลายตามประสบการณ์ชีวิตและข้อมูลทางความเชื่อที่ถูกขัดเกลามาจากบริบทวัฒนธรรมที่แวดล้อม บ้างเชื่อว่าตายแล้วจะขึ้นสวรรค์ บ้างก็เชื่อว่าจะตกนรกไปรับกรรมที่มาจากการกระทำของตน บ้างก็เชื่อว่าจะไปยังดินแดนใหม่ (Afterlife) หรือไม่มีอะไรเกิดขึ้น โลกหลังความตายจึงไม่มีผู้ใดสามารถหาคำตอบได้อย่างแน่ชัด ชีวิตและประสบการณ์หลังความตายจึงเป็นเรื่องที่ดำรงอยู่ภายใต้ความเชื่อและระบบคิดของมนุษย์ที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและเชื่อมโยงเข้ากับวิถีพฤติกรรมและการกระทำของคนภายในสังคม

ในทางวิทยาศาสตร์ได้ทำการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับการที่มนุษย์นั้นสามารถเห็นวิญญาณหรือเห็นสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยจากมุมมองทางการแพทย์ อธิบายการเห็นวิญญาณในมุมมองทางพยาธิสภาพว่า สามารถเกิดขึ้นได้หลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเกิดจากการพักผ่อนไม่เพียงพอ การที่คนใช้สุดก๊าศพิษเข้าไปในร่างกายเป็นจำนวนมากจนสมองขาดออกซิเจนและสูญเสียการควบคุม หรือจะเป็นการที่สมองเผชิญกับภาวะ “Terminal Delirium” หรือ ภาวะที่สมองนั้นเกิดความกระวนกระวายสับสนจากการที่อวัยวะใน

ร่างกายส่วนใหญ่กำลังจะหยุดทำงานซึ่งนำไปสู่การเสียชีวิต (Chutaraphatphon, n.d.) ส่วนใหญ่ภาวะนี้มักเกิดขึ้นกับผู้ป่วยที่อยู่ในระยะสุดท้าย หรือ กำลังจะหมดอายุขัย ภาวะ “Terminal Delirium” จึงเป็นภาวะทางการแพทย์ออกมาอธิบายปรากฏการณ์ที่ผู้คนต่างตั้งคำถามขึ้นบ่อยครั้งกับการจากไปของผู้ป่วยระยะสุดท้ายถึงเหตุการณ์ที่ผู้ป่วยมักจะเห็นญาติและผู้คนในโลกหลังความตายกลับมาเยี่ยมเยียนก่อนที่ตนเองจะเสียชีวิตในเวลาต่อมา แต่สิ่งที่ชวนคิดและตั้งคำถามต่อจากนั้นคือ เมื่อสมองเข้าสู่ภาวะ “Terminal Delirium” ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่สมองเลือกจะดึงความทรงจำบางส่วนขึ้นมานั้น เหตุใดจึงเลือกความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลที่เสียชีวิตไปแล้วเหล่านั้น ทั้งที่มนุษย์มีความทรงจำส่วนต่าง ๆ อีกมากมาย (Bookbinder & McHugh, 2010)

สำหรับในทางจิตเวชศาสตร์ มีคำอธิบายเกี่ยวกับภาวะทางจิตที่ทำให้มนุษย์นั้นเห็นวิญญาณ อาทิ กลไกการสร้างเรื่องของสมอง ภาวะสะกดจิตสมองตนเองจากประสบการณ์และเรื่องราวที่ได้รับข้อมูลซึ่งอาจมีหรือไม่มีอยู่จริง ดังเช่น ในสารคดีของ National Geographic ชุด I Wouldn't Go in There² โดยทีมสำรวจของ National Geographic ทำการสำรวจเพื่อหาคำตอบของเรื่องราวลึกลับทั่วโลก และเมื่อสารคดีได้สำรวจโรงเรียนร้างในฮ่องกง (ชื่อเรียกเป็นทางการคือเขตบริหารพิเศษฮ่องกงแห่งสาธารณรัฐประชาชนจีน) จากข้อเสียที่โด่งดังว่า มีวิญญาณร้ายของผู้หญิงที่ฆ่าตัวตายภายในโรงเรียน ทำให้โรงเรียนถูกทิ้งร้างและมีเรื่องเล่าขานของการเห็นวิญญาณภายในโรงเรียน เมื่อทีมสำรวจออกสำรวจและค้นหาข้อมูล พบว่า โรงเรียนแห่งนี้ไม่เคยมีการฆาตกรรมจากการทำคดีความของตำรวจภายในพื้นที่ แต่โรงเรียนถูกทิ้งให้ร้างนั้น มีเหตุมาจากที่ตั้งโรงเรียนอยู่ในบริเวณการทำสงครามระหว่างจีนและอังกฤษ ประกอบกับยังมีเรื่องของเมืองท้องถิ่นในพื้นที่เมื่อครั้งอดีตอีกด้วย อธิบายตามกลไกทางสมองได้ว่า ตำนานเรื่องวิญญาณผู้หญิงชุดแดงในโรงเรียนร้างนั้นเป็นเรื่องที่ถูกลำเลียงกันมา ยิ่งเล่าลือกันมากเท่าไร ความเข้าใจต่อเรื่องเล่า จึงเกิดกลไกการสร้างเรื่องและสะกดจิตตนเองโดยไม่รู้ตัว

แม้จิตแพทย์ส่วนมากจะมองประสบการณ์การเห็นวิญญาณเป็นภาวะของกลไกทางสมอง แต่ยังมีจิตแพทย์จำนวนไม่น้อยที่ศึกษาเกี่ยวกับจิตวิญญาณและความหมายของชีวิต และการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ โดยจิตแพทย์ (Weiss, 1997) ได้ทำการศึกษาและบำบัดผู้ป่วยผ่านจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นการบำบัดผ่านเรื่องราวในอดีต ปมในอดีตอดีตชาติ เรียกเทคนิคนี้ว่า Regression Therapy และ Spiritual Psychotherapy โดยใช้

² ดูรายละเอียดใน <https://www.natgeotv.com/asia/iwgit/about>

แนวความคิดเชิงจิตวิญญาณ เชื่อว่ามนุษย์นั้นพอเสียชีวิตนั้นก็สละไปเพียงร่างกาย แต่จิตวิญญาณนั้นยังคงดำรงอยู่บนโลกและหาช่วงเวลาที่เหมาะสมที่จะกลับคืนสู่การมีชีวิตใหม่อีกครั้ง จิตวิญญาณนั้นเป็นอมตะอยู่เหนือซึ่งกาลเวลา โดยแนวคิดของจิตแพทย์และการบำบัดรักษานั้นมีความสัมพันธ์ต่อผู้ป่วยในเรื่องของจิตใจเป็นอย่างมาก เพราะการบำบัดรักษานั้นทำให้ผู้ป่วยได้ผ่อนคลายความทรงจำภายใต้กลไกทางจิตไปหาผู้เสียชีวิตอีกครั้ง ภายใต้ความทรงจำผ่านประสบการณ์ชีวิตที่มีร่วมกันและถูกผนึกไว้ภายใต้สมอง ถึงแม้แนวคิดดังกล่าวจะไม่ได้หมายถึงการที่ผู้ป่วยไปพบกับวิญญาณหรือผู้เสียชีวิตโดยตรง แต่เป็นการย้อนเวลากลับไปภายใต้การบำบัดเพื่อไปคลี่คลายความในใจให้กับคนที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นสามารถใช้ชีวิตต่อไปได้โดยปราศจากความโหยหา ความคับแค้นหรือคับข้องใจ และกลับไปใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุข

ขณะที่นักมานุษยวิทยาให้ความสำคัญต่อการศึกษาไปที่ความสัมพันธ์ของวิญญาณและปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติที่มีต่อผู้คนภายในสังคม (Duangwiset, 2022) การศึกษาผี วิญญาณ และเหตุการณ์เหนือธรรมชาติในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยทฤษฎีคลาสสิกใน ศ.19 ใช้แนวคิด “วิญญาณนิยม” (Animism) ซึ่งมีความเชื่อว่า มีจิตวิญญาณอยู่ในธรรมชาติและจักรวาล นับเป็นทฤษฎีที่สามารถทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการทางสังคมที่มีความเชื่อ ความคิดและการกระทำร่วมกันต่อเรื่องลึกลับตามบริบทเชิงวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ที่วิวัฒนาการจากแบบที่ไม่ซับซ้อน เช่น สังคมชนเผ่าไปสู่สังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนขึ้น การศึกษาในแนวทางเช่นนี้ในโลกสมัยใหม่ย่อมถูกตั้งคำถามถึงวิธีการศึกษา โดยเฉพาะการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งลึกลับต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ

งานทางมานุษยวิทยาร่วมสมัยได้ปรับเปลี่ยนวิธีวิทยาในการรับรู้และเข้าถึงความรู้ความจริงของสิ่งเหล่านั้นมากขึ้น กล่าวคือ ในการศึกษามานุษยวิทยาเชิงทฤษฎี สนใจการดำรงอยู่ของโลกที่ต่างไปจากการรับรู้ของมนุษย์ในแบบการพิสูจน์หาสารัตถะของความจริง แต่เป็นการมองหาและเปิดมุมมองความเข้าใจในความสัมพันธ์ต่อสิ่งต่าง ๆ Salmond (2014 ใน Duangwiset, 2022: 4) ให้มุมมองต่อการศึกษาผีและสิ่งลึกลับในแง่ที่ไม่ต้องการคำอธิบายว่าสิ่งเหล่านั้นคืออะไร รูปร่างลักษณะอย่างไร? แต่ให้ความสนใจกับสิ่งที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น ในแง่กระบวนการทางทฤษฎีที่เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งที่มันมีปฏิสัมพันธ์ด้วย

ด้วยกรอบและมุมมองดังกล่าว งานชิ้นนี้จึงได้นำไปสู่การวิเคราะห์ในเรื่องสำคัญยิ่งต่อชีวิตและสังคมของคนที่ยังอยู่ นั่นคือ *เราจะเข้าใจ (และทำใจ) การมี (หรือไม่มี?) อยู่*

ของพวกเขายังไงในสภาวะที่ไร้ชีวิต เพราะสายสัมพันธ์ระหว่างกันของพวกเขา ไม่ว่าจะ เป็นหรือตายนั้นยังคงอยู่ คำถามในการศึกษาเช่นนี้ จึงจะช่วยตอบวัตถุประสงค์ที่ต้องการ วิเคราะห์หน้าที่สำคัญของ “ผี” โดยเฉพาะคุณค่าจากการให้ความหมายของคนเป็นต่อ ประสบการณ์ลึกลับที่แต่ละคนประสบ (ร่วมกัน) มา

วิธีการและกรอบการศึกษา (เข้าถึง) ความหมายของผี

วิธีการทำงานในการศึกษา ใช้การทบทวนแนวคิดและเอกสารเป็นหลัก และใช้ สื่อสารคดีและบทความเป็นกรณีศึกษา โดยใช้กรอบคิดจากแนวทางมานุษยวิทยาเชิง ภาววิทยา ดังนั้นจึงให้ความสำคัญกับ “ความสัมพันธ์” ระหว่างกันของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะ จากประสบการณ์ของคนเป็นที่ยังให้ความหมายต่อผีในรูปลักษณะต่าง ๆ ซึ่งเป็นแนวทางที่ ยังให้พื้นที่ต่อการดำรงอยู่ร่วมกัน ต่างจากแนวทางการศึกษาที่ผ่านมาที่มอง ผี ในแง่ ความเชื่อในเชิงสังคมวัฒนธรรมถึงแม้จะเป็นปรากฏการณ์ของความเชื่อเช่นเดียวกัน แต่สนใจการทำหน้าที่และถูกให้ความหมายที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนเป็นและคน ตายซึ่งอาจช่วยอธิบายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในโลกยุคใหม่ได้ ดังนั้น ในการเลือก กรณีศึกษาจึงเลือกโดยยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก และกำหนดเกณฑ์ของ ปรากฏการณ์ในแต่ละกรณีว่า ต้องเป็นปรากฏการณ์ที่พยายามดำรง (เคารพ) สายสัมพันธ์ ระหว่างคนเป็นกับคนตาย กรณีที่ปฏิเสธสายสัมพันธ์ เช่น ไม่เชื่อว่ามีอยู่/ไม่ขอรับรู้ ฯลฯ จะคัดออก นอกจากนี้ ในการเลือกจะใช้การเลือก “บริบทที่ต่างกัน” โดยในงานชิ้นนี้ เลือก ได้ 3 กรณีศึกษาเพื่อแสดงถึงบริบททางวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมกับกรณีศึกษาที่ใช้เทคโนโลยีใน โลกดิจิทัลเพื่อดำรงสายสัมพันธ์เช่นเดียวกัน

ความหมายของคนตายในใจคนเป็น: กรณีศึกษา

กรณี 1 ยังคงอยู่บนชีวิตของคนตาย

จากสารคดี Barakan Discovers TOHOKU ทางช่อง NHK World³ ได้สะท้อน ปรากฏการณ์วัฒนธรรมการเห็นผี ในเขตจังหวัดโทโฮกุ ประเทศญี่ปุ่น โดยเกือบทันที หลังเกิดแผ่นดินไหวในญี่ปุ่น เมื่อ ปี ค.ศ.2011 ผู้คนในภูมิภาคโทโฮกุเริ่มพูดถึงการเจอผี และหากได้ทำความเข้าใจวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ อาจอธิบายที่มาถึง

³ เข้าถึงได้จาก <https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/ondemand/video/3004649/> สืบค้นเมื่อ 26 มกราคม 2565

“ความสัมพันธ์ในการรับรู้ระหว่างคนเป็นกับคนตาย” ได้ว่า บริเวณนี้ เป็นเขตประสภภัย พิบัติและความอดอยากมานับไม่ถ้วนซึ่งได้คร่าชีวิตผู้คนไปมากมายตั้งแต่ในอดีตจนปัจจุบัน ความเชื่อที่ดำรงอยู่กับผู้คนในพื้นที่คือ วิญญาณของผู้ที่จากไปนั้นคอย ๆ ถูกมองเป็นตัวตนที่ยังคงวนเวียนและคอยปลอบประโลมคนเป็นอยู่เสมอ

ในบริเวณของเมืองที่ประสภภัยพิบัติ เราจะพบเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเห็นผีจากประสบการณ์โดยทั่ว ๆ ไปของคนในพื้นที่ สารคดีพาเราไปพูดคุยกับคนขับแท็กซี่ที่พบเจอคนตายที่ยังคงโบกรถแท็กซี่เพื่อโดยสารไปในสถานที่ใจกลางประสภเหตุและยังไม่มี การปรับปรุงให้คนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ความน่าสนใจ คือ การให้ความหมายของคนขับแท็กซี่ที่มีต่อประสบการณ์พบเจอเหล่าคนตายที่จากไปอย่างไม่รู้ตัวเหล่านั้น ถูกสะท้อนออกมาในมุมมองของความเห็นอกเห็นใจ นั่นคือ เขาเห็นใจคนที่ตายอย่างไม่ทันรู้ตัวและยินดียินส่งคนตายเหล่านั้นไปยังสถานที่ต่าง ๆ การรับส่งเหล่านั้นไม่ต่างจากการวิ่งรถฟรี แต่การได้เผชิญคนตายกลับเป็นประสบการณ์ที่มีค่าที่เขาได้ “อุทิศ” ให้คนที่จากไปจากเหตุร้ายที่เกิดขึ้น และเห็นว่าเป็นโอกาสช่วยบรรเทาทุกข์ของเหล่าผู้จากไปจากเหตุการณ์เลวร้าย คำพูดสำคัญที่ออกจากผู้คนที่ยังใช้ชีวิตบริเวณนั้น คือ “จารึกไว้ว่า ความสุขของพวกเราตั้งอยู่บนชีวิตของพวกเขา”

กรณี 2 ตัวตายตัวแทน (ความหวังโย)

เช่นเดียวกันกับกรณีแรก ณ จังหวัดโทโฮคุ ประเทศญี่ปุ่น มีเรื่องราวเกี่ยวกับ Jizo (O'Connell, 2020) หรือการทำรูปปั้นตุ๊กตาเด็ก โดยการทำ Jizoson ขึ้นมานั้นเพื่อปลอบโยนพ่อแม่ของเด็กที่เสียชีวิต (Yasuka, 2018) เนื่องจากในอดีต จังหวัดโทโฮคุนั้นมีเด็กที่เสียชีวิตจากอากาศที่หนาวอันเนื่องมาจากร่างกายทนความหนาวไม่ไหว อีกทั้งยังอดอยากทำให้เด็กขาดสารอาหาร ชีวิตที่แร้นแค้นในภูมิภาคเช่นนี้ ส่งผลให้เด็กเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก วัฒนธรรมอย่างหนึ่งในพื้นที่นี้ คือ เมื่อเด็กที่เสียชีวิตลง พ่อ แม่ และญาติได้ทำตุ๊กตา Jizoson ขึ้นมาเพื่อเป็นตัวแทนลูกของตนที่เสียชีวิต โดยมีการเลี้ยงดูตุ๊กตา Jizoson ราวกับว่าเป็นตัวแทนลูกของตนจริง ๆ

ความเชื่อสำคัญในหมู่คนเหล่านั้น คือ เด็กที่จากไปอยู่ในห้วงของความเป็นและความตายและยังต้องใช้ชีวิตในโลกหลังความตายอยู่ พ่อแม่ต้องการให้ชีวิตหลังความตายของลูกดำเนินต่อไป ทั้งการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายให้เหมาะสมตามฤดูที่เปลี่ยนผ่าน การหาเพื่อนเด็ก ๆ ที่เสียชีวิตในลักษณะเดียวกันให้กับลูกเพราะกลัวลูกเหงา หรือแม้แต่

การจัดการแต่งงานให้กับลูกของตนถึงแม้จะเสียชีวิตไปตั้งแต่วัยเด็ก การแสดงออกถึงสายสัมพันธ์ทั้งความรักความผูกพันนั้น จะทำได้ง่ายขึ้นหากมีรูปปั้นเป็นตัวแสดงแทนความตายและการพรากจากในโลกจริง ไม่ส่งผลเพราะยังคงแสดงความห่วงหาผ่านความเชื่อว่า หากลูกของตนนั้นยังคงมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน ลูกจะต้องแต่งงานแล้ว เพื่อทำชีวิตของลูกให้สมบูรณ์ในฐานะพ่อแม่จึงมีการแต่งงานกันระหว่างตุ๊กตา Jizoson ที่เป็นตัวแทนของลูก ๆ ของตนขึ้น

นอกจากนั้น ในการทำ Jizoson มีการนำเอาตุ๊กตา Jizoson มาไว้รวมกันที่ Kawakuru sainokawara jizoson ซึ่งเปรียบเหมือนวัดของหมู่บ้าน โดยรูปปั้นตุ๊กตา Jizoson ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ในการปลอบประโลมพ่อและแม่ที่สูญเสียลูก รูปปั้นตุ๊กตาจึงเป็นตัวแทนความคิดถึงที่ครอบครัวมีให้ต่อคนที่จากไป นอกจากนี้ผู้คนที่โทโฮคุยังคงมาเยี่ยมเยือน Kawakuru sainokawara jizoson เป็นประจำเพื่อสวดภาวนาให้กับเด็กที่เสียชีวิต และ ทารกที่เสียชีวิตตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของมารดา

“ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ความรักที่มีต่อครอบครัว
ยังอยากให้คนที่จากไปนั้นยังคงมีความสุข และให้คนที่รักที่จากไป
ยังคงเติบโตขึ้นในทุกปี ถึงแม้จะตายจากไปแล้ว”

กรณี 3 โลกเสมือนของชีวิตหลังความตาย

“เราตั้งใจจะสร้างโอกาสที่หาได้ยากที่สุด คือ การได้พูดคุย
กันครั้งสุดท้ายกับคนที่กำลังจะจากไป ถ้าคุณเป็นคนที่เคยผ่าน
ช่วงเวลาเหล่านั้น แปลว่าคุณเป็นคนที่โชคดีมาก แต่คนส่วนใหญ่ที่
สูญเสียคนรัก ไม่เคยมีช่วงเวลาเหล่านั้นเลย นอกจากนี้ยังเป็น
การรักษาเยียวยาจิตใจ เพื่อช่วยเหลือคนที่ยังคงอยู่ในห้วงเวลาของ
การสูญเสียคนที่รักไป ให้สามารถปล่อยวางและก้าวไปข้างหน้าต่อ
ได้”

Nick Stavrou และ Steve Koutsouliotas นักออกแบบชาวออสเตรเลียที่ผ่าน
การสูญเสียบุคคลสำคัญในชีวิต ได้จำลองโลกที่สามารถพูดคุยตอบโต้กับผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว
ผ่านเทคโนโลยี VR (Virtual Reality) โดยเป็นการจำลองลักษณะนิสัยและหน้าตาบุคคลที่
จากไปด้วยเทคโนโลยี 3 มิติเสมือนจริงผ่านแว่นตา และในปี 2563 ประเทศเกาหลีใต้ ได้นำ

เทคโนโลยีแว่นเสมือนจริง VR นั้นไปใช้กับคุณแม่ที่ต้องสูญเสียลูกสาววัย 7 ขวบไปกับโรคร้าย ทำให้หนูน้อยนั้นได้กลับมามีชีวิตอีกครั้งในโลกของ VR (Kim, 2020) เหตุการณ์นี้ ทำให้ครอบครัวของเด็กน้อยได้ใช้เวลาด้วยกันโดยครอบครัวได้จัดงานวันเกิดครบรอบ 7 ปีให้กับเด็กหญิง เพราะในโลกแห่งความเป็นจริงนั้นไม่อาจเกิดขึ้นได้ เทคโนโลยี VR นั้นได้สร้างความทรงจำอันทรงคุณค่าแก่ครอบครัวเป็นอย่างมาก ครอบครัวได้พูดคุยกันและได้ปลดปล่อยความในใจที่ติดค้างช่วยทำให้ครอบครัวนั้นได้บอกหลานที่รักและเด็กหญิงเป็นครั้งสุดท้ายผ่านเทคโนโลยี

*“แม่ขอโทษนะที่แม่ไม่สามารถก้าวข้ามมันไป แม่รู้ว่าแม่
ยึดติดกับหนูมากจริง ๆ แต่แม่รักลูกมาก วันนี้แม่พร้อมจะปล่อย
ลูกและเดินหน้าต่อไปเพื่อครอบครัว”*

- จาง จีซุง, แม่ผู้เสียชีวิต

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตมากมายถึงเทคโนโลยีดังกล่าวว่า การสูญเสียบุคคลสำคัญอันเป็นที่รักไม่มีทางจะทดแทนและเติมเต็มด้วยเทคโนโลยีหรือสิ่งของจำลองได้ แต่ในทางกลับกันในชีวิตของมนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะคาดเดาถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ ไม่มีใครรู้ความตายจะเกิดขึ้น เมื่อไหร่ วันไหน หรือขณะใด หากมนุษย์สามารถรู้วันและเวลาล่วงหน้าได้มนุษย์อาจจะเปลี่ยนพฤติกรรมที่ทำให้ตนเองนั้นไม่ต้องเสียใจไปตลอดชีวิต

การจากไปของบุคคลในครอบครัว หรือคนที่สูญเสียบุคคลที่มีความสำคัญหรือเป็นที่รักไปอย่างกะทันหัน ฯลฯ นั้น หากได้มีโอกาสเลือกที่จะบอกลาหรือทำอะไรสักอย่างเพื่อคนที่รักเป็นครั้งสุดท้ายได้ คงเป็นโอกาสที่ดีที่ได้ทำ เพราะสิ่งเหล่านั้น สามารถรักษาเยียวายาจิตใจของคนที่ยังมีชีวิตและยังคงติดอยู่กับความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจ รู้สึกผิดต่อผู้ที่จากไป ให้สามารถปล่อยวางจากความผิดพลาดภายในใจจากการกล่าวโทษตัวเอง ความโศกเศร้าจากการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักจากการที่ไม่ได้พูดความในใจบางอย่าง หรืออาจได้ทำกิจกรรมบางอย่างที่ค้างคาและมีความหมายด้วยกัน เทคโนโลยีจึงเข้ามามีส่วนช่วยในการสร้างเวลานั้นขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อให้การดำรงอยู่ของผู้จากไปเชื่อมโยงกันได้กับโลกของคนเป็น อีกทั้งยังเป็นการเยียวยาผู้ที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักให้สามารถปล่อยวาง นับเป็นการคลายปมและรักษาบาดแผลภายในจิตใจให้สามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุขโดยไม่ติดค้างต่อผู้เสียชีวิต

ดังนั้น โอกาสที่ได้กระทำการผ่านเทคโนโลยีเสมือนจริง นับเป็นการจัดการความรู้สึกและเยียวยาบาดแผลทางจิตใจจากการสูญเสียในอีกรูปแบบหนึ่งในยุคที่เทคโนโลยีก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นอันมากต่อชีวิตมนุษย์ ช่องทางการสื่อสารกำลังก้าวล้ำไปไม่แค้ในโลกนี้ แต่ก้าวไปถึงโลกหน้าเพื่อสานต่อความทรงจำและความสัมพันธ์กับชีวิตหลังความตายให้ยังคงสายสัมพันธ์ไว้ได้อีกครา

การวิเคราะห์และอภิปรายความหมายของ “ผี”

กรณีที่น่าสนใจมากกล่าวถึงในข้างต้น เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนการรับรู้ การยอมรับ และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ผี” หรือชีวิตของผู้จากไปที่พบได้ในหลายบริบทต่าง ลักษณะและสถานการณ์กันไปในสังคม สำหรับงานชิ้นนี้สนใจในแง่คุณค่าและความหมายจากความตายของผู้ที่จากไปกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นสำคัญ

ดังนั้น สิ่งสำคัญเรื่องหนึ่ง คือ การอธิบายหน้าที่และความสำคัญของ “ผี” ที่ยังอยู่ในประสบการณ์ของคนเป็นมาตลอด โดยสรุปสาระสำคัญเป็นประเด็นได้ ดังนี้

1) “ผี” ช่วยสร้างพลังให้คนที่ยังอยู่ ด้วยการไม่หายจากไปไหน แต่ใช้ชีวิตร่วมกันในสถานะที่ต่างออกไปจากตอนมีชีวิต พลังที่ส่งจากคนตายถึงใจคนเป็นนั้น ถูกให้ความหมายต่าง ๆ กัน ตามแต่การตีความและรับรู้ของแต่ละคน ซึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อและสถานการณ์ของแต่ละพื้นที่อยู่มาก

ตัวอย่าง กรณีที่ 1 ในโทโฮคุเป็นพื้นที่ได้รับภัยพิบัติครั้งใหญ่จากคลื่นยักษ์สึนามิ ย่อมต้องการการฟื้นฟูเพื่อให้คืนสู่การใช้ชีวิตปกติได้เป็นอย่างมาก โดยทั่วไป การฟื้นฟูย่อมเป็นการทำเพื่อคนที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ลุกขึ้นและใช้ชีวิตต่อไป แต่ในพื้นที่แห่งนี้ เราพบความโศกเศร้าที่ยังลึกและเรื่องราวของโศกนาฏกรรมในแทบทุกพื้นที่ เช่น เรื่องเล่าจากเหตุการณ์ของคนที่เหลือรอดเพราะติดอยู่บนสะพานแขวนสูงเกินระดับของคลื่นยักษ์ ก็ได้เห็นภาพที่คลื่นกำลังถาโถมพัดพาคนข้างล่าง เสียงกรีดร้องขอความช่วยเหลือ ความเจ็บปวดจากเหตุการณ์ที่ได้ประสบเช่นนี้ สร้างบาดแผลและตราตรึงในความทรงจำของผู้ประสบเหตุอยู่เสมออย่างที่ละเอียดจนหาย แต่เรากลับพบว่า ท่ามกลางสถานการณ์ที่ผู้คนต้องการการเยียวยานั้น กลับพบประสบการณ์เจอวิญญานคนตายที่วนเวียนตามสถานที่ต่าง ๆ มุมมองที่คนตายใช้ชีวิตร่วมกับคนเป็นเช่นนี้ กำลังบอกเราว่า เมืองนี้จะฟื้นฟูและขับเคลื่อนได้เพราะ เขาได้ทุ่มเทและอุทิศสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่เพื่อ “คนตาย” ที่ยังคงอยู่อย่างมีความหมายภายในเมือง ราวกับว่า พลังในการฟื้นฟูนี้ ทำเพื่ออุทิศให้คนตาย ทำเพื่อ

ระลึกถึงคนที่จากไปเหล่านั้น ตามคำกล่าวที่ว่า “ความสุขของพวกเราตั้งอยู่บนชีวิตของพวกเขา”

เช่นเดียวกับ กรณีที่ 2 ตุ๊กตา Jizoson เป็นตัวแทนที่ยังทำให้ความผูกพันกับผู้ที่จากไปในความทรงจำนั้น ดำเนินต่อไป ความเชื่อว่า การจากไปนั้นมิใช่การตายสุดท้าย แม้การดำรงอยู่ของสิ่งที่อยู่อาจจะไม่ใช่ลูกสาว ลูกชาย ของครอบครัวที่จะเติบโตมีชีวิตขึ้นเรื่อย ๆ แต่เป็นตุ๊กตาที่ทรงคุณค่าต่อความรู้สึกของผู้เป็นสมาชิกภายในครอบครัว และผู้พบเห็น การที่ได้แสดงออกถึงการระลึกถึง อาทิ ไปเยี่ยมเยือน แต่งตัว และหาคู่แต่งงาน ล้วนเป็นความรัก ความหวังดี ความหวังเฝ้ายามที่แสดงออกผ่านการกระทำต่าง ๆ ไม่มีใครสามารถรับรู้ได้ว่าคนที่จากไปแล้ว สามารถรับสาร ความรู้สึก หรือสิ่งที่คนเป็นนั้นทำให้ได้หรือไม่ แต่สิ่งที่ปรากฏแน่ชัดและเป็นที่ยอมรับกันนั้นคือ คนเป็นหรือคนที่มีชีวิตอยู่นั้น สามารถรับรู้ได้ผ่านการกระทำของชาวโทโฮคุว่าพวกเขานั้นยังคง รัก เป็นห่วง และหวังดีต่อคนที่จากไปมากเพียงใด ในบางครั้งการบอกเล่า หรือการยอมรับถึงการจากไปของคนที่เป็นที่รักคงเป็นยาขมในชีวิต การจากไปทั้งที่ยังไม่ยอมให้จาก ย่อมเป็นเรื่องยากที่จะทำให้ใจในการยอมรับการสูญเสียที่เกิดขึ้น การทดแทนเชิงสัญลักษณ์ด้วยบางสิ่ง หรือการมีชุดความคิดว่าพวกเขาที่เรารักไม่ได้จากไป พวกเขานั้นยังอยู่ในอีกรูปลักษณ์หนึ่ง อาจช่วยปลอบประโลมจิตใจและสร้างสิ่งที่สวยงามได้อีกครั้งสำหรับผู้ที่ยังคงต้องมีชีวิตต่อไป ซึ่งต่างอย่างสุดซึ้งจากคำอธิบายการจัดการความสูญเสียด้วยความรู้ตามหลักการสมัยใหม่⁴

ขณะที่ การเรียกร้องหาสายสัมพันธ์กับผู้จากไป กระทั่งมีการเลือกใช้เทคโนโลยีในการจำลองความทรงจำเหล่านั้นขึ้นมาในโลกเสมือนจริงดังใน กรณีที่ 3 นั้น ก็นับเป็นการให้โอกาสคนที่ยังอยู่ได้รับรู้ถึงคนตาย และมีโอกาสได้จัดการความสัมพันธ์แก่กันและกัน แม้ว่า “ผี” ในโลกเสมือนทางเทคโนโลยีนั้น อาจขาดความ “ซึ้ง” เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากวัตถุในโลกธรรมชาติ ต่างจาก “ผี” ใน กรณีที่ 1 และ 2 ที่มาจากประสบการณ์เฉพาะตัว หากพลังและความหมายที่ส่งถึงคนเป็น ย่อมลึกซึ้ง เพราะสุดท้าย “ผี” อาจเป็นภาพตัวแทนของสายสัมพันธ์ที่ช่วยให้เราจัดการอารมณ์โศกเศร้า พร้อมปล่อยวาง และมีพลังจากการเรียนรู้ในชีวิตอีกครั้งมากกว่าการยึดติดถึงการดำรงอยู่จริงของผีและสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น ๆ

⁴ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น การจัดการความสูญเสียอธิบายได้ด้วย 5 ขั้นตอน คือ ปฏิเสธ โกรธ ตอรอง เสียใจ และยอมรับความจริง

ดังนั้น หากเปรียบเทียบกับหน้าที่และความหมายของผีจากงานของ Pormkaew (2001) จะพบว่า การใช้กรอบในการศึกษาทางมานุษยวิทยาเชิงภววิทยาโดยสนใจกับสายสัมพันธ์ระหว่างคนเป็นและคนตายนั้น สะท้อนหน้าที่ของผีที่ตอบโจทย์และปัญหาเฉพาะตัวบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ มากกว่าหน้าที่ของผีที่เล่นบทบาทเป็นผู้จัดระบบทางสังคมวัฒนธรรมตามความเชื่อในอดีต ในแง่นี้ อาจมีความใกล้เคียงกับความหมายของผีจากการศึกษาของ Jankham and Sriprapandh (2017) จากการวิเคราะห์ผีในรายการโทรทัศน์ที่สะท้อนความหมายของผี ที่มีลักษณะเป็นปัจเจกมีตัวตนและความต้องการเชื่อมโยงกับคนที่ยังอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม การมองให้เห็นพลังของการดำรงอยู่ของผีนั้นก็เกินไปเพื่อตอบสนองและเยียวยาคนเป็นมากกว่าการตีความตามความหมายของผีในรายการโทรทัศน์ที่เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาให้คนตาย

2) ประสพการณ์กับ “ผี” มิใช่เป็นประสบการณ์เฉพาะตัวเสมอไป แต่เป็นประสบการณ์ร่วมของคนในพื้นที่นั้น ๆ ด้วย และการสะสมประสบการณ์ร่วมนี้เอง จึงบ่มเพาะให้กลายเป็นความเชื่อที่ฝังในหัวใจของคนในถิ่นเดียวกัน ดังเช่น ประสบการณ์กับผีทั้งเรื่องเล่า ความเชื่อเชิงวัฒนธรรมในเขตโทโฮกุ สะท้อนให้เห็นชัดว่า ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ผี” ได้รับการยอมรับจากคนในพื้นที่นั้น ๆ ไปพร้อมกัน ทั้งกรณี 1 ที่ผู้คนเห็นอกเห็นใจผี หรือกรณี 2 ที่กลายเป็นวัฒนธรรมร่วม แม้กระทั่งวัดในพื้นที่ที่ยังยอมรับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับตุ๊กตา JIZOSON ของชาวบ้านและอุทิศให้เป็นพื้นที่เก็บความทรงจำตรงนี้ร่วมกัน ขณะที่บางเรื่องราวก็กลายเป็นตำนานที่ส่งผลต่อจิตวิญญาณภายในตัวมนุษย์เป็นอย่างมาก เช่น ตำนานตัวกับปะที่สารคดีชุดเดียวกันนี้ ได้กล่าวถึงไว้ว่าเกิดจากโศกนาฏกรรมจากความอดอยากแร้นแค้นในอดีตที่จำต้องให้ครอบครัวฆ่าเด็กเพื่อให้ไปเกิดเป็นกับปะนั้น อาจจะดีกว่ายังอยู่อย่างทุกข์ทรมานแสนลำเค็ญ

การกลายเป็นตำนาน หรือการได้รับพลังจากการใช้ชีวิตร่วมระหว่างคนเป็นกับคนตายในสถานะต่าง ๆ ก็ตาม เป็นการยอมรับการมีอยู่ของ “ผี” ร่วมกันของคนในภูมิภาคแถบโทโฮกุ โดยกรณีนี้ นักสังคมวิทยาที่ศึกษาเรื่องผีหลังเกิดภัยพิบัติในญี่ปุ่น⁵ อธิบายว่าเป็นลักษณะของความเชื่อและวิถีที่ดำรงอยู่ตรงนั้น “ในหัวใจ” ของชาวโทโฮกุ ซึ่งเป็นอะไรที่มากกว่าจะใช้คำง่าย ๆ เรียกเพียงวัฒนธรรมหรือวิถีปฏิบัติแต่มันแสดงถึงการฝังลึกในการมีประสบการณ์ร่วมกันระหว่างคนเป็นและคนตาย

⁵ ในสารคดี มีการสัมภาษณ์นักวิชาการเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวไว้ สามารถดูรายละเอียดได้ในสารคดี Barakan Discovers Tohoku ใน NHK world

ในแง่นี้ การมองในลักษณะประสบการณ์ร่วมจึงมีความลึกซึ้งมากไปกว่าเป็นเพียงวัฒนธรรมร่วมดังคติความเชื่อต่อเรื่องผีในถิ่นที่ต่าง ๆ ตามพิธีกรรมและการให้ความหมายบทบาทหน้าที่ของผี ดังเช่น แนวคิดวิญญาณนิยมหรือลัทธิผีสามเทวดา หรือการศึกษาตามวิวัฒนาการทางสังคมที่มีความเชื่อ การกระทำร่วมกันต่อเรื่องลึกลับตามบริบทเชิงวัฒนธรรมจากแบบไม่ซับซ้อนไปสู่สังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

3) การรับรู้และยอมรับได้ถึง “ผี” แสดงให้เห็นว่า ชีวิตในสังคมทุกวันนี้ ยังคงมีการสื่อสารระหว่าง 2 โลกอยู่เสมอแม้จะอยู่ในสังคมแห่งเหตุผลและวิทยาศาสตร์เพียงใดก็ตาม เพราะหากเรายอมรับความจริงแล้ว องค์ประกอบในชีวิตมนุษย์ย่อมเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แต่ชีวิตในโลกสมัยใหม่ละเลยไม่ให้ความสำคัญและพื้นที่ต่อสิ่งเหล่านี้มากนัก กรณีต่าง ๆ ที่ยกมานั้น ทำให้เห็นความจริงและการดำรงอยู่จากการสื่อสารเพื่อรับรู้การมีอยู่ทั้งผ่านตัวแทนของตุ๊กตา ประสบการณ์พบเจอผี โดยปรากฏการณ์เหล่านี้ในทฤษฎีถูกยอมรับและสร้างประโยชน์ต่อผู้คนในการยังต้องดำเนินชีวิตต่อไปให้ได้

และในกรณีที่ 3 นั้นยิ่งตอกย้ำให้เห็นความสำคัญของการสื่อสารระหว่าง 2 โลกว่า ความหมายของคนตายทรงพลังแค่ไหนในใจคนเป็น เพราะการยอมรับเช่นนี้ นำมาซึ่งการเลือกใช้เทคโนโลยีให้เกิดการสื่อสารระหว่าง สิ่งสมมติที่ประดิษฐ์จากเทคโนโลยีกับผู้ใช้สูญเสียที่ต้องการจัดการความทรงจำและบาดแผลจากการพراقจากกัน ผีจากเทคโนโลยีเช่นนี้ อาจเป็นอีกรูปลักษณะหนึ่งของ “ผี” ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งจากการศึกษาด้วยแนวทางมานุษยวิทยาเชิงภววิทยาได้ชวนให้เรายอมรับการดำรงอยู่ของสิ่งอื่น ๆ ได้มากขึ้น โดยไม่ต้องคำถามต่อการมีอยู่จริงในเชิงสารัตถะ แต่ตราบใดที่ยังคงอยู่ในใจของผู้คน สิ่งนั้น ย่อมมีคุณค่า ความหมาย และสำคัญเสมอ

การไม่พยายามแยกชั้นในประสบการณ์และวิถีประจำวัน ด้วยการยอมรับและสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นสำคัญเพราะส่งผลต่อการตีความ ให้ความหมายจากการยังคงอยู่ของ “ผี” ในการใช้ชีวิตต่อของคนที่ยังอยู่เป็นอันมาก

บทสรุป

หลังจากความสูญเสียเกิดขึ้น ความโศกเศร้าในการพراقจากได้เกิดขึ้นกับมนุษย์ ความตาย คือ การหายไปของบุคคลอันเป็นที่รักที่สร้างความเจ็บปวดแสนสาหัสทางความรู้สึก แต่ในเวลาเดียวกันความตายก็ได้สร้างคุณค่าและความหมายให้กับคนที่มีชีวิตอยู่

อย่างมหาศาล เราไม่สามารถหาคำตอบให้กับความตายได้ว่าคนที่ตายแล้วไปไหน หรือคนตายต้องการจะบอกอะไรหรือไม่ก่อนที่จะเดินทางไปยังโลกหลังความตาย ความหมายอันทรงคุณค่าจากการรับรู้ ดีความ สื่อสาร สัมผัสกับคนตายที่เกิดภายในใจของคนเป็น คือพลังของการดำรงอยู่ของผู้ตายที่ยังคงติดตรึงอยู่กับผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ไปตลอดชีวิตนั้นก็คือความรัก ความห่วงใย แรงผลักดันทางใจ และความปรารถนาดีที่สร้างสายสัมพันธ์และก่อพลังชีวิตที่งอกงามให้ระหว่างกันไปตลอดตราบใดที่เรายังจำและระลึกถึงกันได้ ธรรมชาติอาจจะพรากชีวิตของคนที่เราไปจากเรา แต่ความรักและความห่วงใยจากบุคคลอันเป็นที่รักคือสิ่งที่ธรรมชาติมิอาจพรากไป

นอกจาก พลังที่คนเป็นได้รับการคงอยู่ของคนตายแล้ว ความหมายของ “ผี” ยังสร้างพลังร่วม ที่มาจากประสบการณ์ร่วมกันของหลายคน บ่มเพาะเป็นความเชื่อเฉพาะถิ่นที่ยังคงความหมายร่วมกัน โดยความหมายของ “ผี” ที่ดำรงอยู่ระหว่าง 2 โลก เช่นนี้ จะรับรู้ได้ ต้องมีวิธีในการสื่อสารทั้งในเชิงการตีความ สัญลักษณ์ สิ่งสมมติ ตัวแทนในรูปลักษณะต่าง ๆ ในตำแหน่งแห่งที่ที่ได้รับการยอมรับในวิถีที่เราใช้ชีวิตอยู่ แม้จะไม่ง่ายกับสังคมสมัยใหม่ก็ตาม ในฐานะผู้เขียน ได้แต่หวังว่าคนที่ผู้เขียนรักและผู้ที่ผ่านมาในชีวิตของผู้เขียนที่จากไปยังที่ที่ไกลแสนไกล ณ ตอนนี้ จะเดินทางไกลอย่างสวัสดิภาพ และพบกันใหม่ในสักวันหนึ่ง

References

- Archavanitkul, K. & Thongthai, W. (2006). **Death Situation: A Reflection on Population Stability**. [in Thai]. Bangkok: Plan Printing.
- Bauman, Z. (1992). **Mortality, Immortality and Other Life Strategies**. California: Stanford University Press.
- Bookbinder, M. & McHugh, M. E. (2010). Symptom Management in Palliative Care and End of Life Care. **Nursing Clinics of North America**, 45 (3), 271-327.
- Bowlby, J. (1969). **Attachment and Loss. Vol. I Attachment**. London: Hogarth Press.

- Chungsathiansap, K. et al. (2007). **Culture of Death and End-of-Life: The Guideline of Social Dimension of Learning in the Hospice Care.** [in Thai]. Nonthaburi: Society and Health Institute.
- Chutaraphatphon, D. (n.d.). **Delirium and Agitation in Terminally ill patient.** [in Thai]. <https://www.rama.mahidol.ac.th/fammed/th/palliativecare/knownledges/doctorpalliative8th>
- Duangwiset, N. (2022). **Anthropology and the Studies of Ghost and Paranormal Activity.** [in Thai]. <https://www.sac.or.th/portal/th/article/detail/304>
- Jankham, W. & Sriprapandh, K. (2017) Comparative Analysis of Meaning Regarding Ghost in Kon Ouad Pee Television Program with the Belief in Ghosts in Thai Society. [in Thai]. **Journal of Mass Communication, Chiang Mai University, 5** (2), 46-70.
- Kim, V. (2020). **Virtual Reality, Real Grief.** <https://slate.com/technology/2020/05/meeting-you-virtual-reality-documentary-mbc.html>
- Kübler-Ross, E. (1969). **On Death and Dying.** New York: Macmillan.
- Kübler-Ross, E. & Kessler, D. (2005). **On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss.** New York: Simon and Schuster.
- Main, M., Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985). Security in Infancy, Childhood, and Adulthood: A Move to the Level of Representation. **Monographs of the Society for Research in Child Development, 50** (1/2), 66-104.
- O'Connell, R. (2020). **How Japan Healed My Heart: Finding Solace at Tokyo's Zojoji Temple after a Devastating Loss.** <https://www.worldnomads.com/stories/transformation/how-japan-healed-my-heart>
- Rodpal, J. (2006). **Good Death: Perspectives from Thai Buddhist Elderly.** [in Thai]. Master's thesis, Chulalongkorn University.

- Pormkaew, P. (2001). **Beliefs and Rituals Related to Ghost Belief, and the Social Role of Southern Thai Buddhists.** [in Thai]. Bangkok: Office of the National Culture Commission (ONCC), Ministry of Education.
- Tillich, P. (1959). The Eternal Now. In Feifel, H., editor. **The Meaning of Death.** (p. 30-38). New York: McGraw-Hill.
- Weiss, B. L. (1997). **Only Love is Real: The Story of Soulmates Reunited.** London: Piatkus.
- Yasuka. (2018). **The Sad Truth About Jizo Bosatsu Statues.** <https://www.kcpinternational.com/2018/01/sad-truth-jizo-bosatsu-statues/#:~:text=The%20Jizo%20statues%20represent%20protected,shades%20of%20vermilion%20or%20ruby>